

Muzicologilor pentru a cere ajutorul oamenilor înțelepți, iubitori de țară și respectuoși față de destinele ei culturale:

"- Salvați *Magazinul Muzica!* Anulați blestemul "act de donație"!

Ca să-și poată îndeplini nestingherit misiunea pentru care a fost construit, *Magazinul Muzica* trebuie să fie și să rămână proprietatea deplină a Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor!

Mă interesează prieteni, soarta *Magazinului Muzica*. Ați înțeles, cred, de ce am dreptul să mă intereseze. Pentru pruncul care trebuie sacrificat nu țin decât mama adevărată...

CENTENAR

CLARA HASKIL

Un tragic destin artistic

lanca Staicovici

S-a comentat îndelung și suficiente semne de întrebare s-au alăturat numelui său în legătură cu efectiv scurta ei carieră artistică, în care amprenta geniului interpretativ este de neconfundat. În deceniul șase al agitatului secol XX, publicul european îndeosebi a fost impresionat de perfecțiunea, profunzimea, dăruirea cu care Clara Haskil aborda marele repertoriu. Presa de specialitate a utilizat tot arsenalul de superlative, Casa de discuri Philips s-a grăbit (Târziu!) să ceară exclusivitatea; dar ajunsă la acest punct culminant, parcă prea marcată de atâta adulare, Clara Haskil a dispărut brusc, printr-un absurd accident. Firava efemeridă își înfăptuise, probabil, menirea. Câteva monografii¹ și o carte cu caracter documentar² încearcă și reușesc să descifreze această complexă și complexată personalitate. În calitate de redactor la ultimele două cărți - monografia *Clara Haskil* de Jérôme Spycket și *Clara Haskil - O viață dăruită muzicii*, o ediție îngrijită de verișoara primară a pianistei, dna. Adriana Moscuna - am citit și recitat în aceste pagini, scrise cu atâta dăruire, amintiri purtând subliminar un greu și apăsător regret pentru că nu s-a făcut, nu s-a putut, nu a fost ajutat mai mult acest dar dumnezeiesc oferit unui univers prea ocupat, în special cu... războaie. Citind și recitind monografia și documentele strânse cu pioasă dar încrâncenată minuție, mi-am schițat și eu personajul CLARA HASKIL; fiindcă prin dramatismul vieții, această fragilă interpretă devine un real dar tragic personaj. Mereu i se dăruie și mereu i se ia, chiar atunci când bucuria înflorește. O sănătate subredă desăvârșește răul, voluntar sau nu, al oamenilor - mirați, dezarmați, nepăsători - în fața seninătății tragice dar și a talentului de excepție.

Sub semnul cifrei fatidice 7 se întinde acolada vieții celebrei pianiste. Vine pe lume la 7 ianuarie 1895 la București și pleacă, la fel de discret și tot în mohorârea iernii, la 7 decembrie 1960. Predestinare poate... cenușiul cerului vieții sale prea rar va lăsa razele soarelui să-i încălzească sufletul.

Auspicii favorabile vor lumina primele studii muzicale. Copil-minune, Clara Haskil uimește muzicieni de seamă ai vremii precum D.G.Kiriac sau George Stephănescu; "diagnosticul" odată stabilit, intră la Conservatorul din București în toamna anului 1901, la clasa dnei. Zenide. Dar aceasta nu crede în copii-minune, aplică principii rigide și recomandă exerciții lipsite de fantezie. Rezultatul? Plăcerea

Clarei de a cânta devine plictiseală. Intervine providențial dirijorul Dimitrie Dinicu. El obține o bursă din fondurile Ministerului Instrucțiunii Publice și astfel Clara Haskil poate să-și urmeze studiile la Viena. Sosește aici în 1902 și va lucra sub îndrumarea unui reputat pedagog - Richard Robert, îndrumător al unor reputați soliști - George Szell sau Rudolf Serkin. Fetița se află sub supravegherea unui unchi - Avram Moscona, medic, stabilit la Viena - care va exercita o influență puternică asupra pianistei de-a lungul timpului, benefic în intenție dar "cu urmări tragice"³, după cum subliniază principalul ei biograf. Deoarece acest om pesimist, morocănos și introvertit n-a încetat până la sfârșitul vieții sale, în 1934, să-i rezeze avânturile, încrederea în sine, dorințele unei vieți normale. "Foarte lucidă, nu va întârzia să înțeleagă cât de excesivă, de paralizantă era pentru ea această autoritate."⁴ Și totuși, spre uimirea apropiaților, niciodată n-a ripostat și n-a suportat să fie criticat de alții.

Prima hotărâre nefastă a tutorelui este continuarea studiilor Clarei Haskil la Paris. Sigur că renumitul Conservator din Paris constituia un reper pedagogic de referință. Dar această ruptură prematură dintr-un climat afectiv apropiat de adopție, realizat de profesorul Robert și de soția sa, de asistenta lui - Anka Bernstein, considerată de ea mai degrabă o soră mai mare decât o profesoară, o va marca profund.

Paris, 1905. "Transplantată pentru a doua oară în trei ani într-un mediu cu totul nou, fetița nu a găsit nimic care să-i permită să se dezvolte: dimpotrivă, pierdută într-o mulțime anonimă, înstrăinată prin tot ce-o înconjoară (începând chiar cu limba), ea se retrage în sine, plină de teamă."⁵ Va fi ajutat să iasă din acest grav impas de profesorul Joseph Morpain, recomandat familiei de Gabriel Fauré, un adevărat pedagog și om. În paralel cu studiile la clasa pregătitoare de pian sub îndrumarea dnei. Chéné, Clara Haskil se află tot timpul în atenția acestui distins profesor care-i va detecta și șlefui posibilitățile excepționale. Astfel, la 15 noiembrie 1907, Clara Haskil este admisă la clasa de pian a lui Alfred Cortot. Aparent, o zodie norocoasă i-a stabilit un profesor de excepție. În realitate, Alfred Cortot, numit cadru didactic cu abia o săptămână înainte de admiterea Clarei, nu avea, normal, o experiență pedagogică suficientă și, oricum, nu pe măsura unui talent de calibrul ei. Și stilurile lor erau puternic contrastante: Cortot era interpretul romantic prin excelență, cu toate excesele admise de epocă iar Clara Haskil era în totală contradicție cu această viziune. De fapt, tocmai acest mers împotriva curentului vremii sau mai bine spus devansându-l temporal, această redare profundă, interiorizată, lipsită de efecte spectaculoase și de virtuozitate ieftină va determina, alături de lipsa unui impresar profesionist și de o sănătate fragilă, o afirmare atât de întârziată. Spre "norocul" ei, cariera de concertist a lui Alfred Cortot împiedica prezența sa la cursuri și, astfel, Clara Haskil a lucrat cu asistentul său Lazare Lévy, care îi permite o libertate foarte mare, atât pe plan muzical, cât și pe plan tehnic; în plus, ca și Joseph Morpain, îi va acorda mereu un sprijin prietenesc și competent, fiind cunoscut pentru spiritul său critic, dar și pentru însușirile sale pedagogice. Totuși, la sfârșitul studiilor, Alfred Cortot apreciază: "Studii excelente. Natură muzicală, daruri tehnice remarcabile."⁶ Aprecieri concise la care a ajuns probabil și exigentul juriu, prezidat de Gabriel Fauré. Deci, la 8 iulie 1910, Clara Haskil își încheie studiile la renumitul Conservator din Paris cu atât de răvnitul Premiu I. O zi fericită, printre rarele zile de acest fel de aici înainte!

Timp de doi ani va da câteva concerte și recitaluri - la Viena, la București și în Elveția. Presa remarcă aproape la unison tehnica, sensibilitatea, poezia, maturitatea interpretativă. Marele maestru Ferruccio Busoni, prezent la concertul de la Zürich în 1911, este entuziasmat. Îi propune să studieze cu el la Berlin, să-i asigure întreținerea completă. Ca de obicei, altcineva hotărăște pentru Clara, mama ei de această dată. Și răspunsul este negativ: "Proiect care nu s-a putut realiza din motive familiale, fapt pe care-l regret și acum după 50 de ani", scria încrâncenată marea pianistă, răspunzând lui Bernard Gavoty⁷. Marele pianist Paderewsky, editorul american Schirmer îi oferă partituri și proiecte de turnee. Din păcate, o scolioză accentuată, un tratament prost condus rupe vraja acestor vise. Patru ani va sta imobilizată în ghips fără puțință de a studia, tocmai ea, o ființă plămădită din muzică... Acești ani au marcat adânc gândirea sa muzicală; "prin contactul zilnic cu atâtea drame, prin încercările datorate propriei sale suferințe și prin răbdarea fără limită pe care și-o pretindea, interpretarea Clarei a dobândit această sfâșietoare omenie care i se cunoștea, în același timp cu acea imaterialitate care nu poate fi analizată. Oare nu boala sa este cea care a învățat-o acest adevăr suprem care e simplitatea?"⁸

Și nu întâmplător, tocmai în această perioadă se apropie de creația mozartiană. Neputând să studieze la instrument, cere totuși: "Concertele de Mozart, ca să le învăț culcată"⁹. Din păcate, sănătatea sa îi va mai oferi câteva "lecții" destul de importante, ce se vor adăuga lipsurilor materiale și următorului război. Deseori Clara Haskil citează cu amărăciune cuvintele unui impresar american: "Ar fi

fost mai bine să aveți mai puțin talent și mai mulți bani..."¹⁰. Cum se va relua mai departe această carieră artistică? Răspunde scurt și modest marea interpretă: "Cariera era un geamantan încărcat cu partituri, gări, săli, figuri. Unele aparțineau unor oameni celebri, care se numeau Ysaye, Casals, Enescu..."¹¹ Astfel, între martie 1926 și martie 1927 ea va cânta în Elveția, în Statele Unite, la Paris, alături de unii dintre cei mai mari muzicieni ai epocii care o vor recunoaște, toți, ca pe egala lor. Puțini artiști tineri se puteau mândri atunci cu un asemenea palmares. Cu Casals, spre exemplu, înțelegerea era deplină, imediată; fac puține repetiții și de fiecare dată dialogul se va desfășura firesc. Leopold Stokowski îi scria impresarului său cu entuziasm: "Sunt absolut convins că talentul său domină de departe pe cel al contemporanilor săi /.../ cu atât mai mult cu cât se dăruie muzicii cu o pasiune care e aproape fanaticism."¹² Dar entuziasmul nu este suficient pentru o campanie publicitară adecvată, iar impresarul Richard Copley îi va spune celebra frază care o va marca atât de mult. Deci după triumfuri, speranțe și dezamăgiri, va urma o lungă perioadă de "hibernare artistică". Trei concerte în 1928, tot cam atâtea în 1929, iar între 1931 și 1933 doar 24 de concerte publice. Totuși, o mare satisfacție: concertul de la Paris, sub bagheta lui Gaston Poulet, în care interpretează *Concertul nr. 1* de L.van Beethoven. În sfârșit, critica franceză îi recunoaște darurile: "o mare artistă", "o virtuoză", talentul său este calificat ca "prodigios", "uluitor", "miraculos". Un preliudiu fericit la cele nouă concerte cu Orchestra Națională Radio, condusă de D.E.Inghelbrecht în 1935, la colaborările deosebit de apreciate cu Orchestra *Lamoureux*, sub bagheta lui Eugène Bigot sau cu orchestra Societății de Concerte a Conservatorului, dirijată de Philippe Gaubert. Și nu în ultimul rând, e de menționat concertul susținut la Geneva la 14 februarie 1935 împreună cu Enescu ("doi români egali prin geniu")¹³.

În anul 1937 își înviorază repertoriul cu câteva lucrări contemporane prezentate în primă audiere: *Concertul pentru pian și orchestră* de E.Sauguet, *Balada pentru două pian* de Émile Blanchet, *Dublul Concert pentru pian* de Claude Arrieu. În plus, prietenia reciprocă, profundă cu Dinu Lipatti îi aduce mai multă încredere în forțele proprii, un elan afectiv intens: "Câtă simplitate, câtă generozitate urma să găsească la această ființă superioară /.../. Aș putea să evoc pe larg prietenul care, prin mii de încercări care survineau, a fost întotdeauna plin de atenție. Cât despre artist, nici un cuvânt n-ar putea să exprime imensa emoție, respectul profund pe care-l resimțeam în fața acestui muzician care a fost ca un apostol"¹⁴, îi mărturisea Clara Haskil lui Bernard Gavoty. Adânc izvor de bucurie - prietenia cu Dinu Lipatti. Fiindcă, alături de probleme de sănătate, de onorariile derizorii, de lipsa unui cămin al său, marea pianistă suferă îngrozitor de singurătate¹⁵. Din 1919 când își reia activitatea concertistică și până în 1934, din motive morale și materiale Clara Haskil este nevoită să locuiască din nou cu unchiul său care nu vrea să admită că ea are aproape 30 de ani, că are într-adevăr nevoie de un îndrumător pentru cariera sa, că trebuie lăsată să se dezvolte liber și chiar să fie îndemnată să nu trăiască închisă în sine. Dar în loc să-și stimuleze nepoata, în loc să lupte cu latura negativă a caracterului ei profund introvertit, Avram Moscona nu reușește, direct sau nu, voit sau nu, decât să-i întărească cele mai supărătoare tendințe. În aceste condiții, nu găsește pe nimeni să se ocupe de ea cu adevărat, să-i dirijeze cariera, să o sfătuiască, să o descarce de problemele materiale, să se ocupe de publicitate, de contractele necesare cu șefii de orchestră sau cu organizatorii de concerte. Era nevoie de o persoană dotată cu mult tact psihologic, în stare să-i modeleze caracterul închis și morocânos, care să poată să-i atenueze panica, teama de întâlnirea cu publicul, motiv pentru care nu rareori a încercat și chiar a anulat importante angajamente. În plus, din 1932 până în 1934 boala acestui unchi se agravează, din posesiv devine tiranic, cu reacții brutale, suportate de nepoată cu mult stoicism. Drama se încheie în februarie 1934 și, cu toată durerea împărtășită de prieteni, concluzia va fi exprimată de Émile Blanchet: "... viața ei va fi mai normală fără această neliniște permanentă."¹⁶

Până la terminarea războiului, angajamentele sunt din ce în ce mai rare; singurul izvor de bucurie, așa cum reiese din documente, este colaborarea cu Dinu Lipatti și, apoi, bogata și impresionanta corespondență; aici, într-adevăr, marea pianistă își lasă "la vedere" frumusețea sufletului, puterea sentimentelor, primind afecțiune și înțelegere la aceeași intensitate. Se remarcă din aceste pagini incandescente "admirația reciprocă, sfială în fața artei celuilalt, dorința de într-ajutorare. Este sfiala și prietenia celor cu adevărat puternici, încărcăți de talent..."¹⁷

În anii 1938 și 1939 ei cântă împreună *Concertul în Mi bemol pentru două pian* de Mozart, *Duetino concertant* după Mozart de Busoni și *Simfonia concertantă pentru două pian* de Lipatti. Deasemeni, în aceeași perioadă, este programată pe cele trei posturi ale Radio-ului național francez în 34 de emisii.

La 3 septembrie izbucnește războiul. Clara Haskil era cetățean străin și astfel toate angajamentele la Radio sunt anulate. De acum începe "marea fugă". În afară de singurătate, de sănătatea din ce în ce mai șubredă ce culminează în 1942 cu o operație de o tumoră pe nervul optic, de lipsa necesarului impresar se adaugă și un alt "defect" - era evreică. În această răvășitoare perioadă, în care a tremurat pentru fiecare viză, pentru fiecare trecere, mai mult sau mai puțin legală, mereu hărțuită, tot timpul înfricoșată, pentru ea dar și pentru ceilalți, o rază de lumină, *Concertul în re minor, nr.20* de Mozart, cântat în parcul de la Montrédon. Din nou, fatidic, la grea cumpănă, se întâlnește cu Mozart, după dificila operație; Antoine Goléa îi dedică o emoționantă cronică. Iată câteva fraze concludente: "În asemenea puritate, în asemenea liniște, sub aceste stele, tu îndrănești să faci să se audă geamătul sfâșier al lumii îndurerate. Tu concentrezi în tine sufletul muzicii pure și cel al mării suferințe umane."¹⁸

După război, cariera ei începe să înflorească și o serie de concerte în Olanda, în 1949, o consacră definitiv. În 1950 Pablo Casals o invită să participe la primul festival de la Prades; aici îl întâlnește pe Arthur Grumiaux, cu care va constitui unul dintre cele mai faimoase duo-uri ale vremii. Abia în 1951 primește recunoașterea pariziană. Clara Haskil dispunea de o tehnică extraordinară, putând astfel să abordeze paginile cele mai dificile. Considerată ca o remarcabilă interpretă a lui Mozart, repertoriul său, era bazat însă, cu precădere, pe marile partituri romantice, pornind de la Beethoven către Schumann și Schubert - ea numărându-se printre primii care îi vor tâlmăci sonatele - și nu cel din urmă Chopin. Un instrumentist din Orchestra Națională din Montreux își va aminti emoționat de viziunea sa asupra *Concertului nr.2* de Chopin: "În cântul Clarei era ceva care se recunoștea numai în cântul lui Enescu... această mică deosebire care nu poate fi analizată și care este geniul."¹⁹ Permanența succeselor îi dă o anumită siguranță, nu în ultimul rând materială. Între sutele de concerte pe care le-a dat, cu o vigoare de necrezut și cu o plăcere a cântului unică, până în ajunul accidentului care i-a cauzat moartea, un turneu eveniment se remarcă - Bicentenarul Mozart, sub bagheta lui Herbert von Karajan, la pupitrul Orchestrei simfonice din Viena și a Orchestrei Philharmonia din Londra. Douăsprezece concerte în treisprezece zile, între 25 ianuarie și 6 februarie, un turneu "unic și de neuitat", cum se va exprima Clara Haskil, un turneu triumfal dar și deosebit de obositor. Însă primirea delirantă a publicului, amabilitatea extremă a muzicienilor din orchestră, solitudinea constantă a unui Karajan plin de atenții, extrem de "umanizat" determină o atmosferă excepțională, una dintre cele mai mari bucurii ale vieții sale, după cum remarcă principalul său analist.²⁰

Sute, poate mii de cronici au marcat acest ultim și esențial deceniu din cariera sa, descriind și comentând colaborarea sa cu prestigioase ansambluri precum Orchestre Nationale din Paris, Wiener Philharmoniker Orchester, Philharmonia Orchestra din Londra, Boston și New York Symphony Orchestra și nu în ultimul rând Filarmonica "George Enescu" din București, conduse de celebre baghete: Leopold Stokowski, Pierre Monteux, Herbert von Karajan sau George Georgescu. A avut ca parteneri între alții, așa cum aminteam, pe George Enescu, Dinu Lipatti, Eugène Ysaye, Arthur Grumiaux, Pablo Casals... Bogat material, utilizat cu profesionalism de biografii săi și adăugat în ample anexe. De aceea, în finalul acestui memento ne vom opri asupra "moștenirii" lăsată de reputata pianistă. De-a lungul vieții, în afară de geamantanul cu partituri, a mai avut și a ținut cu ardoare la corespondența sa cu prietenii. A fost sfătuită s-o ardă în timpul războiului, ca să nu fie considerată compromițătoare... Și a mai rămas doar ceea ce Casa de discuri Philips a intitulat chiar așa - *L'héritage (Moștenirea)*, o casetă neprețuită conținând 12 CD-uri cu muzică de cameră - 5 discuri, concerte - 4 discuri, recitaluri - 3 discuri, apreciate pe măsură de primele recenzii²¹, ce confirmă aprecierile anterioare: "Înregistrările !...! ne-au păstrat din fericele ecourile acestei minunate sensibilități și permit o supraviețuire durabilă a acestei alese interprete a lui Mozart și a romanticilor. Și ele îmi determină un fel de halucinație vizuală; ascultându-le, revăd pe Clara Haskil înclinată spre pian, făcând să cânte mâinile sale fragile și puternice totodată."²² S-a adunat în acest sîpet fermecat integrala sonatelor pentru vioară și pian, realizată împreună cu Arthur Grumiaux, care mărturisește că: "...era o bucurie permanentă de a trăi muzica împreună cu ea: a te înțelege atât de perfect cu cineva într-un duo, este aproape inimaginabil."²³ Apoi concerte de Mozart, Chopin sau Schumann sub bagheta lui Ferenc Fricsay sau Igor Markevitch, Willem van Otterlo sau Paul Sacher, Sonate pentru pian de Mozart și Beethoven și nu în ultimul rând acele colorate pagini schumanniene - *Scene de copii, Scene din pădure, Bunte Blätter* sau *Variațiunile "Abegg"*. Și ce este mai interesant - consideră un devotat admirator și un distins muzician, dl. Michel Rossier, președintele *Asociației Clara Haskil* din Elveția -, cu prilejul centenarului s-a declanșat o anchetă adresată posturilor de radio din Europa și S.U.A. pentru a găsi eventuale înregistrări necunoscute.²⁴

Țara de adopție, Elveția, îi păstrează constant amintirea, printr-un prestigios concurs, printr-o activă asociație și nu în ultimul rând prin strada ce-i poartă numele. Deși aniversarea se va desfășura aici cu precădere cu prilejul concursului, când va fi deschisă și o complexă expoziție în Chateau de la Tour de Peitz între 14 august și 4 septembrie a.c., marile cotidiene au publicat ample articole chiar în ziua centenarului.²⁵

Așa cum scrie unul dintre prietenii Clarei Haskil, reputatul dirijor Pierre Colombo: "Cum vedeți, centenarul nașterii Clarei a fost bine relevat de presa elvețiană. Asta mi-a făcut plăcere. Anii se acumulează dar amintirile rămân intacte."²⁶ Și parcă pentru a-și plăti o datorie de suflet, reprezentative posturi de radio din Franța - France Culture, Radio Classic, France Inter și Radio France au programat întreaga săptămână a centenarului înregistrări de referință. Acum, la aniversare, când moștenirea sa "se odihnește /.../ în câteva discuri grele de secrete spirituale"²⁷, se menține, la fel de pertinentă, definiția doctorului René Puig: "Ea era muzica pură."²⁸

NOTE

- 1 Wolfensberger, Rita - *Clara Haskil*, Berna, Editura Scherz, Ed.I-1961; Ed.II-1962
- Gavoty, Bernard - *Clara Haskil*, Geneva, Editura René Kister, 1962
- Spycket, Jérôme - *Clara Haskil*, Lausanne, Editura Payot, 1975
- 2 *Clara Haskil - O viață dăruită muzicii* (1895-1960). Îngrijitor de ediție: Adriana Moscuna. Mărturii, corespondență, note, traduceri de Adriana Moscuna
- 3, 4 Spycket, J. *Op.cit.*, p.24
- 5 Spycket, J. *Op.cit.*, p.31
- 6 Spycket, J. *Op.cit.*, p.37
- 7 Moscuna, Adriana. *Op.cit.*, p.19
- 8 Spycket, J. *Op.cit.*, p.49
- 9 Spycket, J. *Op.cit.*, p.50
- 10 Moscuna, Adriana. *Op.cit.*, p.20
- 11 Moscuna, Adriana, *Op.cit.*, p.22
- 12 Spycket, J. *Op.cit.*, p.76
- 13 Spycket, J. *Op.cit.*, p.91
- 14 Moscuna, Adriana. *Op.cit.*, p.23
- 15 Moscuna, Adriana. *Op.cit.*, p.21
- 16 Spycket, J. *Op.cit.*, p.88
- 17 Vieru, Anatol. *Haskil, Lipatti, Gould*. În: Moscuna, Adriana. *Op.cit.*, p.189
- 18 Spycket, J. *Op.cit.*, p.121
- 19 Spycket, J. *Op.cit.*, p.192
- 20 Spycket, J. *Op.cit.*, p.198
- 21 Robellaz, Daniel. *Douze CD constituent l'héritage de Clara Haskil* În: *Tribune de Genève*, 18 I 1995
- 22 Feschotte, Jacques. *Clara Haskil...* În: Moscuna, Adriana, *Op.cit.*, p.245
- 23 *Interview pris par Georges Chèriere aux Arthur Grumiaux*. În: Moscuna, Adriana, *Op.cit.*, p.263
- 24 Scrisoare către Adriana Moscuna, 14 XI 1994
- 25 - Schnorf, Mireille. *La musique est venue nous visiter*. În: *Vevey Riviera*, 7 I 1995
- Bonier, Sylvie. *Que reste-t-il de Clara*. În: *Tribune de Genève*, 7 I 1995
- ATS. Le centenaire de Clara Haskil honore le piano de la pudeur. În: *Tribune de Genève*, 7 I 1995
- 26 Scrisoare către Adriana Moscuna, 18 I 1995
- 27 Berthoumieux, Serge. *Noi te plângem, Clara Haskil...* În: Moscuna, Adriana. *Op.cit.*, p.222
- 28 Puig, René. *Amintiri despre Clara Haskil*. În: Moscuna, Adriana. *Op.cit.*, p.220.